Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

АНТОНЕЦЬ Марина Олексіївна

УДК 159.922.73:37.015.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ У ДІТЕЙ-ПОГОДКІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Устименко Тетяна Анатоліївна,
Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, доцент кафедри психології.

Офіційні опоненти: - доктор психологічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання,
директор;

- кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Кулачківська Світлана Євгеніївна,
Інститут психології імені Г.С.Костюка,
завідуюча лабораторією дошкільного виховання.

Провідна установа: Харківський національний університет
імені В.Н Каразіна, кафедра психології,
Міністерство освіти і науки України,
м. Харків.

Захист відбудеться 20 лютого 2003 р., о16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 23 грудня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Ю. О. Приходько

Загальна характеристика роботи

Актуальність проблеми. У кожної людини самосвідомість розвивається особливо, виходячи із загальних закономірностей психічного розвитку індивіда. Самосвідомість дитини формується в залежності від багатьох чинників, головним з яких є вплив соціального середовища. Спочатку для дитини його представниками є батьки. Вони організують різні типи стосунків у родині, які детерміновані різними стилями виховання. У багатьох сучасних сім'ях виховується лише одна дитина. Тому родини, які мають двоє дітей, заслуговують уваги як з боку держави, суспільства, так і сучасної школи.

Зустрічаються родини, в яких виховуються діти-погодки. Це діти з різницею у віці один рік (В. Бусел). У погодків виникають специфічні діадні феномени у спілкуванні. Ці діти, виховуючись разом, набувають схожих рис характеру, спостерігають одне за одним, виявляють специфічні особистісні та поведінкові тенденції в розвитку. Це й зумовило дослідити особливості становлення самосвідомості погодків порівняно з близнюками та різновіковими дітьми.

Теоретична концепція становлення самосвідомості (Л. Виготський, П. Чамата, Р. Бернс, І. Кон, В. Столін, І. Чеснокова, М. Боришевський, О. Дусавицький, І. Бех), визначення самооцінки (У. Джеймс), сучасні наукові підходи до розуміння видів і способів самооцінки (Г. Цукерман, Є. Суботський, В. Семиченко, В. Кобильченко) сприяли побудові дослідницької моделі формування самосвідомості. Психологія сімейних стосунків (С. Краточвіл, В. Семиченко, В. Заслуженюк, Т. Алєксєєнко), класифікація батьківських позицій (Д. Рембовскій), вивчення особливостей діадного спілкування (Л. Обухова, М. Кечкі, О. Осницький) допомогли визначити основні складові цієї моделі. Наукові положення щодо формування мотивації успіху (Х. Хекхаузен, Р. Нємов) вплинули на спрямованість експерименту в дослідженні зв'язку самооцінки з мотивацією успіху. Теорія активності – саморегуляції (Є. Голубєва, С. Ізюмова, М. Кабардов), наукові положення щодо обдарованості (В. Моляко, Т. Устименко), погляд на дитину як на цінність з позиції ампліфікації (О. Запорожець, С. Кулачківська) привели до вияву специфічних особистісних та поведінкових тенденцій у розвитку самосвідомості погодків.

Батьківські позиції та стилі виховання в родині обумовлюють виникнення різних типів сімейних стосунків. А ці стосунки впливають на особливу схильність до орієнтації в соціальному середовищі погодків на відміну від інших сибсів. Сибси- це діти одних батьків (С. Малих, М. Єгорова, Т. Мєшкова). Дослідження феноменів спілкування погодків необхідне для розуміння змісту специфічних проблем, які виникають у розвитку сибсів-погодків.

Батькам погодків та їхнім учителям мало відомо про особливий підхід у вихованні та навчанні цих дітей. Вони інколи навіть не диференціюють особистих проблем кожного сибса. Через це в погодків виникає багато проблем у формуванні самосвідомості та особистості загалом. У науковій літературі майже відсутні дослідження особливостей діадної взаємодії погодків порівняно з близнюками та різновіковими дітьми. Термін “погодки” як наукове поняття раніше не вживався.

Особливості виховання погодків зумовили необхідність розширення теоретичних та експериментальних досліджень виникаючих діадних феноменів у спілкуванні погодків, які можуть вплинути на виникнення специфічної форми функціонування самосвідомості, тобто специфічної структури самосвідомості. Саме це й спричинило вибір теми нашого дослідження: "Особливості формування самосвідомості у дітей – погодків".

Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка і затверджена його Вченою радою (протокол №12 від 8. 06. 1998 року) та скоординована в АПН України (протокол №5 від 29. 05. 2001 року).

Об'єкт дослідження – формування самосвідомості дітей.

Предмет дослідження – вивчення особливостей формування самосвідомості погодків.

Мета дослідження – виявити і дослідити психологічні особливості становлення самосвідомості у погодків.

В основу нашого дослідження було покладено припущення, що погодки, на відміну від близнюків та різновікових дітей, мають особливу форму функціонування самосвідомості внаслідок виникаючих між ними специфічних діадних феноменів спілкування.

Для досягнення поставленої мети та перевірки слушності висунутої гіпотези необхідно було розв’язати наступні **завдання:**

1. Проаналізувати наукові підходи та психологічні аспекти розуміння проблеми самосвідомості та розробити дослідницьку модель формування самосвідомості у сибсів молодшого шкільного віку.
2. Дослідити вплив типів сімейних стосунків на виникнення різної схильності до орієнтації в соціальному середовищі та специфічних особистісних і поведінкових тенденцій у розвитку самосвідомості погодків.
3. Вивчити міжособистісні стосунки в діадах погодків та порівняти їх з близнюками і різновіковими дітьми, знайти особливі діадні феномени спілкування погодків.
4. Виявити специфічну форму (структуру) функціонування самосвідомості у погодків порівняно з близнюками та різновіковими дітьми.

Теоретико – методологічною основою дослідження були положення психологічної науки про закономірності психічного розвитку (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Л. Божович, Г. Костюк, Л. Обухова, О. Дусавицький), наукові підходи до формування Я – концепції та самосвідомості взагалі (Гегель, П. Чамата, Р. Бернс, І. Кон, В. Столін, І. Чеснокова, М. Боришевський, І. Бех), методологічні принципи побудови психологічного дослідження (С. Рубінштейн, М. Басов, А. Петровський, С. Максименко), наукові положення щодо особливостей розвитку близнюків (О. Сергієнко, Т. Рязанова, Г. Віленська, Г. Дозорцева), теорія диференціації соціальної позиції дитини в умовах родини (М. Кечкі).

У процесі дослідження був застосований комплекс теоретичних та емпіричних **методів:** аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження, моделювання, типологізація, включене спостереження, тестування (фільм-тест Рене Жиля), проективна методика "Малюнок родини", експериментальні техніки (методика дослідження мотивації досягнення успіхів "Запам'ятай та відтвори малюнок", методика дослідження самооцінки, методика дослідження рівня домагань) та вивчення продуктів діяльності (аналіз творів батьків), а також методи статистичної обробки даних (дисперсійний та кластерний аналіз).

Експериментальна база дослідження. Дослідження тривало в період з жовтня 1997 до червня 2001 року та охопило 180 дітей. Основною його базою були Полтавські середні школи № 3, №17, №37, Полтавська школа мистецтв. В експерименті, крім дітей, брали участь їхні батьки.

Надійність та вірогідність отриманих результатів забезпечувались: застосуванням особистісно-діяльнісного підходу до вивчення особливостей формування самосвідомості у дітей – погодків; методологічною і теоретичною обгрунтованістю вихідних положень дослідження, комплексним використанням методів діагностики, адекватних предмету, меті і завданням дослідження; якісним аналізом отриманих результатів, репрезентативністю вибірки досліджуваних та застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає:

- у розробці дослідницької моделі формування самосвідомості сибсів;
- у вияві узгодженої схильності до орієнтації в соціальному середовищі у погодків, на відміну від протиставної у близнюків та іррадійованої схильності до орієнтації в соціальному середовищі у різновікових дітей;
- у встановленні тенденції до більшої активності чи саморегуляції та тенденції до резонансних здібностей у розвитку погодків;
- у виявленні особливостей міжособистісних стосунків у діадах погодків, близнюків та різновікових дітей;

- у знаходженні діадних феноменів, які виявляються у спілкуванні погодків: феномена "напруженої близькості" та феномена "тимчасового обопільного запозичення поведінки";
- у вияві порівняльної форми функціонування самосвідомості погодків та відкритої і прихованої форм функціонування самосвідомості відповідно у різновікових дітей та близнюків.

Практичне значення роботи

Визначення змісту та сенсу виникаючих діадних феноменів у спілкуванні погодків може бути використане батьками, учителями та практичними психологами у зв'язку з виникаючими проблемами в навчанні та вихованні цих дітей. Використання ефекту від тенденції до резонансних здібностей допоможе творчо розвиватися погодкам і реалізувати свої можливості. Встановлена тенденція до більшої активності чи саморегуляції допоможе вчителям зрозуміти специфіку психологічного розвитку дітей-погодків, а батькам – дати можливість диференціювати проблеми погодків у діаді.

Особистий внесок здобувача полягає у науковому, методичному та експериментальному обґрунтуванні виникаючих феноменів, які виявляються у спілкуванні погодків і встановленні тенденції до резонансних здібностей та тенденції до більшої активності чи саморегуляції, які виникають у погодків.

Апробація та впровадження результатів дослідження

Основні результати дослідження доповідались і були схвалені на Міжнародній науково-практичній конференції "Педагогічна практика та філософія освіти" (Полтава, 25-26 листопада 1997 року), на Міжнародній науково-методичній конференції "Підготовка практичних психологів: досвід, проблеми, перспективи" (Полтава, 4-5 жовтня 2000 року), на IV Міжнародній науково-теоретичній конференції "Людина: дух, душа, тіло" (Суми, 21-22 грудня 2000 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Україна наукова-2002” (Дніпропетровськ, 10-24 травня 2002 року), на науково-методичних конференціях, які проводили у Полтавській державній аграрній академії (березень 1999; 2000; 2001 року), на засіданнях кафедри філософії Полтавської державної аграрної академії (1998-2001 роки), кафедри психології Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (1998-2001 роки).

Результати дослідження впроваджувалися автором у практику навчально- виховного процесу та використовувалися при розробці навчальних програм, а також при індивідуальному консультуванні батьків і школярів у школі № 3 (довідка за № 01-35/118 від 06. 06. 2001), у школах №17 (довідка за №203 від 18. 06. 2001) та №37 (довідка за №89 від

15. 06. 2001). Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися у проведенні семінарів учителів, а також у формуванні контингенту учнів щодо розподілу по відділах у Полтавській школі мистецтв (довідка за №414 від 15. 06. 2001).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 204 найменувань, 4 додатків. Робота проілюстрована 14 рисунками та 14 таблицями. Основний зміст дисертації викладено на 152 сторінках машинописного тексту.

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано 10 наукових праць, з них 6 у виданнях, затверджених ВАК України.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання дослідження; викладені методологічні та теоретичні засади і методи дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, вказано на експериментальну базу дослідження та подано відомості про структуру дисертації.

У першому розділі "Теоретичний аналіз проблеми формування самосвідомості" сутність філософського аналізу проблеми самосвідомості представлена в історичному контексті. Гегель виділяє три головні ступені розвитку самосвідомості, які розрізняються за ступенем зрілості суб'єкта. На різних рівнях життєдіяльності у людини визначено індикатори духовності, які допомагають зрозуміти самосвідомість як один з головних феноменів духовного життя людини (Г. Сковорода, О. Киричук, З. Карпенко, Т. Титаренко). Психологічна проблема виникнення самосвідомості всебічно розглядається у працях видатних психологів (П. Чамата, Е. Еріксон, С. Рубінштейн, Л. Виготський, Р. Заззо, І. Чеснокова, В. Мухіна, Л. Обухова, В. Столін, О. Спіркін, М. Боришевський, О. Дусавицький).

До аналізу головних складових самосвідомості звертаються у своїх працях Р. Бернс, І. Кон, Т. Шибутані, К. Петерсон, П. Лекі, С. Куперсміт, І. Бех. Первинне визначення самооцінки (У. Джеймс), структура самооцінки та розуміння її видів і способів (Г. Цукерман, Є. Субботський, В. Семиченко), дослідження джерел самооцінки (П. Кьочнер, С. Вондрек) – основні наукові аспекти, які допомагають зрозуміти складність формування цього психічного феномену. Сучасний науковий підхід пояснює концепцію самоствердження з позиції вчинку, що охоплює вік дитинства, отроцтва та юності (В. Татенко).

Вивчення різноманітних джерел показало, що фази розвитку самосвідомості від народження до підліткового віку докладно представлені в працях багатьох учених

(Л. Кольб, Ж. Піаже, Д. Ельконін, А. Валлон, І. Бех, Л. Божович, Г. Цукерман, Л. Обухова, М. Кечкі, С. Кулачківська, С. Іванченко, В. Моргун, Н. Подлєснова, Н. Руденко, Д. Ярцев).

Формування самосвідомості детерміноване багатьма чинниками, які описані вченими, а саме як генетично контролюючі параметри (О. Сергієнко, Т. Рязанова, Г. Віленська, Г. Дозорцева), діяльність (Гегель, К. Маркс, О. Спіркін), мова (О. Потебня, О. Спіркін, М. Кечкі), контроль (Д. Раштон), формування мотивації (Д. Ельконін, В. Моргун), сімейна ситуація (Л. Стот, Р. Ленгс, Х. Стерлін, Д. Батесон, Т. Устименко), статева ідентичність (Л. Кольберг, С. Бем, К. Малмквіст, Б. Фагот, Т. Титаренко), педагогічний вплив

(В. Сухомлинський, М. Савчин). Зазначені чинники сприяли створенню дослідницької моделі формування самосвідомості, у сибсів молодшого шкільного віку. Графічно модель зображена на *рис. 1*.

Рис. 1. Дослідницька модель формування самосвідомості у сибсів.

Батьківські позиції та стилі виховання в родині формують стосунки в діаді сибсів і головне – сприяють формуванню самооцінки дитини. Згідно з концепцією В. Століна, самооцінка є центральною складовою самосвідомості. Це зображено на моделі (*рис. 1*). Існує класифікація батьківських позицій (Д. Рембовський), про стилі виховання зазначено у праці В. Семиченко, В. Заслуженюк. Типи сімейних стосунків у родинах – симетричні, компліментарні і метакомпліментарні – представлені в праці С. Краточвіл. Діадне спілкування сибсів, як зображено на моделі, є середньою ланкою в системі формування самосвідомості дитини. Це своєрідний канал, де фільтруються, залишаються назавжди моральні принципи, родинні виховні заходи, репертуари поведінки батьків, їх ставлення до дітей. Самооцінка пов'язана як з рівнем домагань, так і з мотивацією успіху (У. Джеймс). Завдяки розробленій моделі (*рис. 1*) визначено наукові принципи досліджень і зміст обраних методик.

Другий розділ – "Принципи і методи дослідження самосвідомості дітей" містить методологічний підхід до проблеми вивчення самосвідомості.

Дослідження проводилися в родинах, де є сибси – погодки. Доцільно було для порівняльного аналізу ввести в дослідження родини, де є сибси – близнюки, та родини, де є сибси – різновікові діти.

У дослідженні приймали участь діти молодшого шкільного віку (8 – 11 років). Підбиралися родини зі схожою соціальною ситуацією, тобто батьки і двоє сибсів. Усі досліджувані родини – мешканці Полтави. Три групи досліджуваних – погодки, близнюки та різновікові діти – включали кожна тридцять пар дітей, тобто всього 90 пар. Таким чином, дослідженню підлягало 180 дітей. До складу групи входили родини, де були сибси – хлопці; сибси-дівчата; сибси-хлопець та дівчина.

Серед проективних методик для дослідження типів сімейних стосунків було обрано тест "Малюнок родини" за В. Лосєвою. На основі виконання малюнка родини оцінювалися особливості сприймання та переживання дитиною стосунків в родині, їх вплив на виникнення різної схильності до орієнтації в соціальному середовищі. Доповненням до вивчення батьківських позицій щодо діадного спілкування сибсів була застосована методика аналізу творів батьків за А. Співаковською. За цією методикою були визначені специфічні особистісні та поведінкові тенденції у розвитку самосвідомості погодків. Цю методику також було використано для вияву стилів виховання в родинах досліджуваних і вивчення впливу типів сімейних стосунків на виникнення різної схильності до орієнтації в соціальному середовищі сибсів.

Серед тестових методик, які дають можливість об'єктивно оцінити структуру міжособистісних стосунків дітей, було обрано фільм – тест Рене Жиля. Мета цієї методики полягає у вивченні соціальної пристосованості дитини, а також її взаємин з оточуючими. Автори, які адаптували методику, виділяють 12 ознак (VAR1-VAR12). Ознаки можна згрупувати за такими трьома напрямками: 1) Ставлення до членів родини – (VAR1 – ставлення до матері; VAR2-ставлення до батька; VAR3-ставлення до батьків; VAR4-ставлення до сибса); 2) Ставлення до близьких і знайомих-(VAR5-ставлення до бабусі й дідуся; VAR6-ставлення до друга; VAR7-ставлення до вчителя); 3) Особистісні риси-(VAR8-допитливість; VAR9-домінантність; VAR10-товариськість; VAR11-закритість; VAR12-соціальна адекватність поведінки). Для того щоб перевірити об’єктивну відмінність між погодками, близнюками та різновіковими сибсами, був проведений однофакторний дисперсійний аналіз. Підраховувалася загальна кількість балів за кожною ознакою, яку набрала дитина. Для кожної ознаки VAR1-VAR12 обчислювалися середні за всією вибіркою

(180 дітей) і для кожної групи (погодки, близнюки та різновікові діти) також. Для кожної ознаки окремо висували нульову гіпотезу, що групові середні однакові. Нульову гіпотезу перевіряли за допомогою F-критерію. Якщо за величиною F-критерію відхилялася статистично нульова гіпотеза, то групи дітей вважалися такими, що відрізняються за даною ознакою. Для багатократних порівнянь використовувалися спеціальні апостеріорні тести. Це критерій найменш значущої різниці (LSD-тест) та більш жорсткий тест Шеффе. Дисперсійний аналіз виконувався в модулі ANOVA/MANOVA програми Statistica 5. 0. У пакеті цієї програми результатом застосування згаданих тестів є матриця ймовірностей, що різниця групових середніх дорівнює нулю. Якщо рівень значущості 0,05, то з матриці ймовірностей визначили, які групи дітей статистично відрізнялися за даною ознакою. Одержати об’єктивну класифікацію дітей у групах допоміг кластерний аналіз. Він виконувався в модулі Cluster Analysis програми Statistica 5.0.

Для оцінки мотивації досягнення успіхів чи уникнення невдач використано експериментальну методику "Запам'ятай та відтвори малюнок" за Р. Нємовим. Для визначення самооцінки піддослідних було обрано методику дослідження самооцінки за Т. Дембо та С. Рубінштейн в інтерпретації Брайншелбі. . На формування самооцінки впливає оцінка з боку значущого іншого, у випадку дослідження – сибса. Тому за цією методикою вивчалась також оцінка рис характеру сибсом. Дітям було запропоновано оцінити в себе та в сибса такі риси, як доброта, сміливість, працелюбність, чесність, скромність, охайність, відповідальність. Із самооцінкою тісно пов'язаний рівень домагань, який розглядається як стійка потреба в позитивній оцінці. Для дослідження рівня домагань застосовувалась методика Юкнат у модифікації Н. Курека.

У третьому розділі "Результати дослідження особливостей формування самосвідомості дітей-погодків у порівнянні з близнюками та різновіковими дітьми" викладені результати проведеного експерименту. Згідно з представленою дослідницькою моделлю становлення самосвідомості та запропонованою системою методик вивчення складових цієї моделі було досліджено та проаналізовано батьківські позиції та стилі виховання в родинах погодків порівняно з родинами, де є близнюки та різновікові діти. Різноманітна внутрісімейна ситуація детермінує різну схильність до орієнтації в соціальному середовищі цих дітей.

Результати виконання методики "Малюнок родини" показали, що в родинах досліджуваних наявні різні типи сімейних стосунків, які чітко відображаються у взаємодії між дітьми. У малюнках близнюків спостерігається напруга, незахищеність, невпевненість у собі і в соціальних стосунках, тобто проектування метакомпліментарних стосунків у родині,

які ґрунтуються на позиціях залежності. В окремих парах близнюків та погодків зазначено високий рівень образотворчої культури.

Різновікові сибси демонструють нахил до соціальних контактів. Вони, порівняно з близнюками, більш адаптовані в соціальному середовищі. Дівчата у своїх малюнках показали певну психологічну дистанцію між членами сім'ї. У родинах, де виховуються різновікові діти, можна зазначати компліментарні сімейні стосунки, які спостерігаються і в діадній взаємодії дітей. Психологічна дистанційованість у малюнках констатує іррадійовану схильність до орієнтації в соціальному середовищі різновікових дітей.

У малюнках погодків спостерігається мала дистанція між членами родини. Діти малюють себе біля братика чи сестрички. Серед них також є сибси, які навчаються на образотворчому відділенні школи мистецтв. У їхніх малюнках спостерігається тенденція до резонансних здібностей. Суть її полягає в тому, що коли в одного погодка існують певні здібності, то вони можуть виникнути і в іншого через сильний мотивуючий вплив з боку сибса. Цікаво зазначити, що малюнки деяких погодків виконані на однаковий сюжет. Діти усвідомлюють власну роль у родині, у діаді, демонструють батьківську позицію любові до них, демократичний стиль виховання. У малюнках погодків спостерігається узгоджена схильність до орієнтації в соціальному середовищі, обумовлена симетричними стосунками в родині і, звичайно, в діаді. В цілому, аналізуючи всі малюнки, спостерігається, що погодки багато в чому схожі на близнюків, коли вони малюють себе та сибса. Це свідчить про схожу феноменологію в діадній взаємодії близнюків та погодків.

У творах батьків згадуються чинники, які впливають на формування самосвідомості – батьківські позиції щодо діадного спілкування. Із творів матерів близнюків видно, що в родинах наявні авторитарний та ліберальний стилі виховання. Батьки у практиці виховання часто орієнтуються переважно на зовнішню та вікову схожість дітей і не вважають необхідним виховувати у близнюків індивідуальні риси. Інколи з боку батьків спостерігається зайва вимогливість, яка веде до метакомпліментарних стосунків. Що стосується спілкування з однолітками, то в цьому питанні практично всі матері зазначають, що близнюки важко контактують з іншими дітьми. У творах чітко проглядається протиставна схильність до орієнтації в соціальному середовищі близнюків.

У творах батьків різновікових дітей спостерігається наявність у родинах ліберального та демократичного стилів виховання. Щодо спілкування в діадах, то якраз батьківські позиції спрямовані на іррадійовану схильність до орієнтації в соціальному середовищі цих дітей. Але часто матері зазначають конкуренцію у стосунках між дітьми та прагнення до

лідерства з боку старших сибсів. У більшості родин панують компліментарні стосунки, які матері зазначають і в діадах дітей.

У розповідях матерів про погодків спостерігається наявність у родинах демократичного, ліберального та авторитарного стилів виховання. Проте, головним чином, батьки зазначають, що погодки прекрасно спілкуються з однолітками, мають багато друзів. Між собою вони демонструють рівні партнерські позиції та узгоджену схильність до орієнтації в соціальному середовищі. За словами матерів, діти не встигають засвоїти ролі "володар-підкорений". У творах матерів зазначено, що якщо один сибс виявляє більш високий рівень академічної успішності і є більш активним, то інший має широкий обсяг знань і виявляє кращу здатність до саморегуляції. Тим самим встановлено тенденцію до більшої активності чи саморегуляції, яка спостерігається в погодків. У багатьох творах зустрічається наявність схожих здібностей до музики, хореографії, образотворчого мистецтва, спорту в обох погодків. Максимальна реалізація можливостей дитини завдяки батьківському впливу здійснюється якраз на підставі тенденції до резонансних здібностей, яку теж зазначено в погодків. Багато батьків погодків спрямовують дітей на вихід в єдине поле вимог, на рівнопартнерські стосунки. Батьки демонструють позицію любові до дітей. Стосунки в таких родинах носять симетричний характер і відображені в діадному спілкуванні погодків. Симетричні стосунки в діадах обумовлюють у погодків узгоджену схильність до орієнтації в соціальному середовищі. У багатьох творах матері близнюків та погодків зазначають схожі репертуари поведінки у цих дітей.

Про особливості діадного спілкування погодків, близнюків та різновікових дітей можна стверджувати, аналізуючи результати тестування за фільм-тестом Рене Жиля. Завдяки кластерному аналізу погодки розділилися на дві групи: погодки А з 40 дітьми з першого кластеру і погодки В з 20 дітьми з другого кластеру. У другому кластері теж знаходяться близнюки, тому можна сподіватися, що група погодків В більш схожа на близнюків.

Таблиця 1

Результати дисперсійного аналізу чотирьох груп сибсів

(за матеріалами фільма – теста Рене Жиля)

Залежна змінна	Погодки А/ Погодки В	Погодки А/ Близнюки	Погодки В/ Близнюки	Погодки А/ Різновікові	Погодки В/ Різновікові
VAR1	Значуща**	Значуща**		Значуща**	
VAR2	Значуща**	Значуща**		Значуща**	
VAR3	Значуща**	Значуща**	Значуща**	Значуща**	
VAR4	Значуща**	Значуща**		Значуща**	Значуща**

VAR5	Значуща*			Значуща**	Значуща
VAR6	Значуща**		Значуща**		Значуща*
VAR7	Значуща**		Значуща**	Значуща	Значуща**
VAR8				Значуща*	Значуща**
VAR9	Значуща**		Значуща**		Значуща**
VAR10			Значуща	Значуща**	Значуща**
VAR11	Значуща**	Значуща**	Значуща**	Значуща	Значуща**
VAR12	Значуща*			Значуща**	Значуща

Однофакторний дисперсійний аналіз дозволив знайти статистичний взаємозв'язок між якісною вхідною ознакою (номер групи або класу) і вихідною кількісною ознакою (VAR1-VAR12). Результати наведені в *таблиці 1*, де слово "значуща" означає статистичну відмінність між указаними групами сибсів. Значуща різниця вказана на рівні 0,05. Одна зірочка означає, що відмінність підтверджує LSD-тест, а дві – що її підтверджує тест Шеффе**.**

Як свідчать дані таблиці 1, погодки А, близнюки та різновікові діти статистично значущо відрізняються між собою за ставленням до сибса. Група погодків В за ставленням до членів родини, крім ставлення до сибса, не відрізняється від різновікових дітей. Проте група погодків В статистично відрізняється від різновікових дітей за всіма особистісними рисами.

Від близнюків групи погодків статистично значущо відрізняються за 5 ознаками, але склад цих ознак різний для різних груп. Погодки А відрізняються від близнюків за ставленням до членів родини і за закритістю. У цих погодків спостерігаються симетричні стосунки в діаді, зумовлені демократичним стилем виховання в родині, як показали результати попередніх методик. Погодки В, навпаки, статистично не відрізняються від близнюків за ставленням до матері, до батька, до бабусі й дідуся, за соціальною адекватністю поведінки і, що заслуговує особливої уваги, за ставленням до сибса. Це свідчить про те, що в погодків існує висока ймовірність виникнення схожої з близнюками феноменології в поведінці і в стосунках у діаді.

Як свідчать дані *таблиці 1*, групи погодків А і В статистично відрізняються між собою за 10 ознаками з 12. Вони схожі лише двома особистісними рисами – допитливістю й товариськістю. Мала різниця у віці між погодками, особливості сімейної ситуації, тісне спілкування в діаді зумовлюють виникнення специфічних діадних феноменів у спілкуванні погодків. Один із таких феноменів – це феномен "напруженої близькості". Цей феномен характеризується тим, що діти відчувають дискомфорт через відсутність сибса,

переймаються з приводу виникаючих життєвих проблем у свого брата чи сестри. Коли батьки спрямовують розвиток цього феномена в негативне русло, тобто орієнтують дітей на те, щоб вони робили схожі вчинки або нав'язують однакові життєві сценарії, тоді наслідки дії феномену будуть негативні – важкий пошук самостійного шляху в житті та неможливість швидкого приймання власних рішень. Але, коли батьки орієнтують дітей на симетричні стосунки в діаді, тобто на взаєморозуміння, спостерігається гарне ставлення одного сибса до іншого, позитивний ефект від сумісної діяльності погодків. Тільки в сумісній діяльності виникає сильний мотивуючий вплив, який здійснює на погодка інший погодок.

Зазначено виникнення через такий вплив особливого діадного феномена у спілкуванні погодків – "тимчасового обопільного запозичення поведінки". Дія цього феномена виявляється у взаємній зміні негативних та позитивних поведінкових реакцій в обох погодків на певний період, тобто якщо один погодок здійснює гарні вчинки, інший – навпаки. Через деякий проміжок часу погодки, спостерігаючи один за одним, змінюють свої поведінкові реакції на протилежні. Знаючи про такий феномен, батьки можуть очікувати зміну ролей у дітей і шукати шляхи ліквідації таких можливих змін.

Діадна взаємодія впливає на формування мотивації. Різноманітний розподіл результатів методики по всіх чотирьох випадках у різновікових дітей підтвердив іррадійовану схильність до орієнтації в соціальному середовищі цих дітей. 25 % досліджуваних, тобто 15 дітей, увійшло до випадку № 1. У цих дітей у рівній мірі розвинуті обидва мотиви. До випадку № 2 увійшло 17 % досліджуваних. Це 10 дітей, у яких за результатами методики дуже мала кількість позитивних та негативних балів. Це свідчить про слабку мотивацію. До випадку № 3 увійшло 30 дітей, тобто 50 % досліджуваних. Потреба в досягненні успіху розвинута в них більше. Але серед різновікових є діти, в яких страх невдачі домінує над прагненням до успіху. Це випадок №4. Сюди потрапило 5 дітей, тобто 8 % досліджуваних. У родинах цих дітей зазначено авторитарний стиль виховання, який детермінує в дітей таку мотивацію.

У близнюків 30 дітей увійшли до випадку № 1 (50 %), тобто наявні в однаковій мірі мотив досягнення успіхів і мотив запобігання невдачам. Інші 50 % досліджуваних близнюків увійшли до випадку № 3. У цієї групи близнюків (30 дітей) домінує мотив досягнення успіхів. Зазначено схожість погодків та близнюків щодо формування мотивації.

Результати отриманих даних за методикою оцінки мотивації успіху показали, що в погодків до випадку № 1 увійшло 5 дітей, тобто 8 %. У них мотив досягнення успіхів розвинутий, як і мотив запобігання невдачам. 92 % досліджуваних погодків (55 дітей) увійшли до випадку №3. Потреба у досягненні успіхів розвинута в таких дітей більше, ніж

страх невдач. Такі діти люблять змагатися з іншими, сміливо підходять до виконання справ, це – потенційні лідери, їм легко спілкуватися. Це виявляється у відсутності закріплених ролей – “володар – підкорений”. В узгоджених стосунках між погодками існує позитивний тиск на формування мотиву досягнення успіхів. Погодки краще адаптовані в соціальних ситуаціях завдяки цьому мотиву.

Цікаво порівняти результати цієї методики з дослідженням самооцінки дітей, тому що сильний мотивуючий вплив, який здійснює сибс у діаді, звичайно відбивається і на самооцінці іншого сибса.

Результати дослідження самооцінки та оцінки сибсом рис характеру іншого сибса показали наявність трьох типів схожості оцінок та самооцінок. У близнюків спостерігаються усі три типи схожості. 10 пар виявили повну схожість (П), 10-часткову (Ч), а ще 10- взагалі несхожість (Н) оцінок та самооцінок (*див. табл. 2*). Особливість так званої "близнюкової ситуації" виявляється в особливій формі функціонування самосвідомості – прихованій або латентній. Різний підхід у вихованні близнюків пояснює наявність таких різноманітних результатів.

Усі 30 пар різновікових дітей показали часткову схожість (Ч) оцінок та самооцінок за рисами характеру (*табл. 2*). Різновікові діти мають більш широке коло спілкування, ніж близнюки і погодки. Різниця у віці між цими дітьми і через це особлива форма функціонування самосвідомості детермінує різне сприймання соціального середовища. У різновікових дітей зазначено відкриту форму функціонування самосвідомості. Відкрита, тобто незалежна від думки сибса, характерна для свого вікового періоду.

У 25 пар погодків виявлена повна схожість (П). Лише 5 пар показали часткову схожість (Ч) оцінок та самооцінок рис характеру (*табл. 2*). У погодків зазначено порівняльну форму функціонування самосвідомості, яка виникає через постійну турботу про сибса. Знайдено схожість в оцінках та самооцінках у близнюків та погодків. Ще раз доведено, що погодки в поведінкових репертуарах більше схожі на близнюків.

Таблиця 2.

Розподіл пар за схожістю в самооцінці та оцінці сибсом рис характеру

Групи дітей	Тип схожості		
	П	Ч	Н
Близнюки	10	10	10
Різновікові діти	0	30	0
Погодки	25	5	0

Самооцінка впливає на рівень домагань. При виконанні завдань з різним ступенем складності у досліджуваних виникали різні реакції на успішне або неуспішне виконання завдань. Аналізуючи реакції всіх дітей, встановлено, що близнюки мають приховану форму функціонування самосвідомості, різновікові діти – відкриту, а погодки – порівняльну форму. Помірний рівень домагань, який виявлено у погодків, – наслідок симетричного ставлення одного погодка до іншого.

Проведений теоретичний аналіз проблеми і результати експериментального дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, що дозволило сформулювати висновки.

Висновки

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми особливостей формування самосвідомості у погодків. Розроблена модель формування самосвідомості у сибсів та виявлена узгоджена схильність до орієнтації в соціальному середовищі погодків. Знайдені діадні феномени їх спілкування, які впливають на виникнення специфічної форми функціонування самосвідомості.

1. Програма досліджень була побудована на основі розглядання самосвідомості як процесу пізнання, оцінки та прийняття дитиною власно себе. Наукові підходи до розуміння проблеми та психологічні аспекти вивчення самосвідомості дали можливість розробити дослідницьку модель формування самосвідомості в сибсів. Головною детермінантою становлення і розвитку самосвідомості дитини є стосунки в родині, які обумовлені батьківськими позиціями та стилями сімейного виховання. Батьківські позиції та стилі виховання детермінують особливі міжособистісні стосунки в діадах сибсів і опосередковано впливають на формування самооцінки дитини. А самооцінка, як головна складова самосвідомості, залежить від мотивації успіху та впливає на рівень домагань.

2. У родинах погодків, близнюків та різновікових дітей зазначено відповідно симетричні, метакомпліментарні та компліментарні стосунки, які відображаються в діадному спілкуванні дітей. Ці стосунки впливають на виникнення особливого типу схильності до орієнтації в соціальному середовищі. У погодків виявлено узгоджену схильність, у близнюків – протиставну схильність, а в різновікових дітей – іррадійовану схильність до орієнтації в соціальному середовищі.

3. У погодків встановлено специфічні особистісні та поведінкові тенденції в розвитку самосвідомості. Це тенденція до резонансних здібностей та тенденція до більшої активності чи саморегуляції. Тенденція до резонансних здібностей краще проявляється за умови, коли батьки й вчителі здійснюють її розвиток у руслі ампліфікації. Тим самим дорослі сприяють

погодкам у подальшій самореалізації, формуванні позитивної Я-концепції і гармонійному особистісному розвитку.

Тенденція до більшої активності чи саморегуляції особливо впливає на діадну взаємодію погодків, якщо сибси навчаються разом в одному класі. Вони завжди будуть допомагати один одному, нівелювати складнощі, які виникають у їхньому навчанні. Батьки повинні спостерігати за пізнавальним розвитком обох погодків і радитися з учителями, який погодок з двох може почати навчання із сибсом. Це залежить від загального рівня готовності дитини до навчальної діяльності.

4. Статистичний аналіз результатів об’єктивно підтвердив наявність особливостей у міжособистісних стосунках погодків на відміну від близнюків та різновікових дітей. Завдяки кластерному аналізу виявлено дві окремих групи погодків: А і В. Група погодків А схожа з близнюками за особистісними рисами, а група погодків В не відрізняється від близнюків за ставленням до сибса, тому можливо прогнозувати виникнення у погодків схожих з близнюками поведінкових репертуарів.

5. Знайдено специфічні діадні феномени спілкування у погодків:

- феномен "напруженої близькості". Він виявляється в тому, що погодок переживає за виникаючі проблеми сибса, допомагає йому, хвилюється з приводу відсутності сибса. Прийняття власно себе та очікування адекватного зворотного зв'язку з боку партнера – погодка на підставі "напруженої близькості" допомагає таким дітям у вирішенні багатьох життєвих проблем;

- феномен "тимчасового обопільного запозичення поведінки". Він виявляється в тому, що якщо один сибс-погодок веде себе гарно, виконує основні вимоги з боку батьків і демонструє повне взаєморозуміння у виховному процесі, то інший сибс здійснює протилежні вчинки. Потім, через певний час, після роз'яснювальних заходів з боку батьків, погодки змінюють свою поведінку, спостерігаючи один за одним. Вони нібито тимчасово запозичують поведінку один в одного.

6. Аналіз результатів дослідження мотивації досягнення успіхів чи уникнення невдач показав, що в погодків спостерігається домінування мотиву досягнення успіхів. У половини досліджуваних у виборці близнюків домінує мотив досягнення успіхів, а в іншої половини цей мотив розвинутий так само, як і мотив запобігання невдачам. У різновікових дітей наявні всі випадки розвитку мотивації досягнення успіхів чи уникнення невдач.

7. Результати дослідження самооцінки порівняно з оцінкою сибсом показали, що в погодків існує практично повна схожість оцінок і самооцінок, у різновікових дітей – часткова схожість, а у близнюків існують усі три типи схожості. На основі отриманих даних

у близнюків виявлено приховану (латентну) форму функціонування самосвідомості, у різновікових дітей – відкриту, а в погодків – порівняльну форму функціонування самосвідомості.

Вищеописані результати підтвердили припущення про те, що погодки, на відміну від близнюків та різновікових дітей, мають порівняльну форму функціонування самосвідомості внаслідок виникаючих між ними специфічних діадних феноменів спілкування. Ці результати дозволяють дати наступні рекомендації.

Батькам погодків, знаючи про діадний феномен "напруженої близькості", доцільно організовувати між дітьми рівнопартнерські стосунки. Батькам та вчителям необхідно використати позитивний ефект від феномена "напруженої близькості" і виховувати в дітей просоціальну поведінку. Батьки теж повинні пам’ятати про феномен "тимчасового обопільного запозичення поведінки", тобто диференціювати вчинки кожного погодка і бути готовими до перебігу взаємозапозичених поведінкових репертуарів. Основним орієнтиром батьківського виховання повинна бути ситуація, за якої погодки, спілкуючись у діаді і погоджуючись з думкою сибса, навчаться приймати власне Я.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Більш глибокого вивчення вимагає питання про розвиток структури сімейних стосунків у родинах погодків, близнюків та різновікових дітей та дослідження діадних феноменів спілкування в погодків у підлітковому та юнацькому віці. Вимагає також спостереження за розвитком резонансних здібностей в окремих діадах погодків, що й буде предметом уваги подальших досліджень.

Основний зміст дисертації відображено в публікаціях автора:

1. Антонець М. О. Вияв певних феноменів функціонування самосвідомості в дітей – погодків // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 12. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – С. 227 – 234.

2. Антонець М. О. Вплив міжособистісних стосунків погодків на виникнення діадних феноменів функціонування самосвідомості // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 13. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – С. 319 – 327.

3. Антонець М. О. Вплив самооцінки дітей – погодків на виникнення діадних феноменів функціонування самосвідомості // Психологія. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001. – № 517. – С. 9 – 14.

4. Антонець М. О. Сімейні стосунки – первинна детермінанта формування самосвідомості у погодків // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3 – 4. – С. 124 – 131.

5. Антонець М. О. Християнський підхід до розуміння проблеми самосвідомості // Теорія культури і філософія науки. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Харків – Суми: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001. – № 501. – С. 115 – 120.

6. Антонець М. О., Зюков М. Є. Особливості міжособистісних стосунків у діадах погодків // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1 – 2. – С. 30 – 35.

7. Антонець М. О. Становлення компонентів самосвідомості у молодших школярів // Педагогічна практика та філософія освіти: Матеріали науково-практичної конференції. – Полтава: ПОІПОПП, 1997. – С. 26 – 27.

8. Антонець М. О. Особливості формування самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Полтавський державний педагогічний унівеситет імені В. Г. Короленка. - Полтава: Вид-во ПДПУ імені В. Г. Короленка, 1999. – Вип. 1 (5). – С. 55 – 62.

9. Антонець М. О. Вияв особливостей формування самосвідомості у погодків у залежності від батьківських позицій // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Україна наукова – 2002". – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – Т. 9. – С. 18.

10. Антонець М. О., Гайворонська О. Б. Пошук розуміння проблеми самосвідомості у біблейському вченні // Матеріали IV Міжнародної науково-теоретичної конференції "Людина: дух, душа, тіло". – Суми: "Собор", 2000 – С. 115 – 120.

Антонець М. О. Особливості формування самосвідомості у дітей-погодків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19. 00. 07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2002.

Робота містить результати дослідження особливостей становлення самосвідомості у дітей-погодків порівняно з близнюками та різновіковими дітьми. Розроблена дослідницька модель формування самосвідомості у сибсів. У родинах погодків, близнюків та різновікових дітей зазначено відповідно симетричні, метакомпліментарні та компліментарні стосунки, які відображаються і в діадному спілкуванні сибсів. Вони впливають на виникнення узгодженої схильності до орієнтації в соціальному середовищі в погодків, у близнюків – протиставної схильності, а у різновікових дітей – іррадійованої. У погодків зазначено тенденцію до резонансних здібностей та тенденцію до більшої активності чи саморегуляції. Констатовано ймовірність виникнення в погодків схожої з близнюками феноменології у поведінці. Знайдено специфічні діадні феномени спілкування у погодків: феномен

"напруженої близькості" та феномен "тимчасового обопільного запозичення поведінки". У погодків виявлено порівняльну форму функціонування самосвідомості, у близнюків – приховану (латентну) форму, а у різновікових дітей – відкриту.

Ключові слова: самосвідомість, погодки, батьківські позиції, стилі виховання, схильність до орієнтації в соціальному середовищі, діадні феномени спілкування, форми функціонування самосвідомості.

Антонец М. А. Особенности формирования самосознания у детей-погодок. – Рукопись.

Диссертация на соискания ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19. 00. 07 – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2002.

В большинстве современных семей воспитывается лишь один ребенок. Поэтому семьи, которые имеют двое детей, заслуживают повышенного внимания как со стороны государства, так и современной школы. Наблюдая за особенностями развития собственных детей-погодок, автором исследованы особенности становления самосознания 30 пар погодок в сравнении с 30 парами близнецов и 30 парами разновозрастных сибсов младшего школьного возраста. Факторы, которые влияют на становление самосознания, дали возможность разработать исследовательскую модель формирования самосознания у сибсов. Составляющими этой модели являются родительские позиции и стили воспитания в семьях, которые через диадное общение сибсов влияют на формирование самооценки ребенка. А самооценка, как главная составляющая самосознания, зависит от мотивации успеха и влияет на уровень притязаний.

В семьях погодок, близнецов и разновозрастных детей выявлены соответственно симметричные, метакомплиментарные и комплиментарные отношения, которые отмечаются и в диадном общении детей. Они влияют на возникновение разной предрасположенности к ориентации в социальной среде у сибсов. У погодок мы наблюдаем согласованную предрасположенность, у близнецов – противопоставленную, а у разновозрастных детей – иррадиированную предрасположенность к ориентации в социальной среде. У погодок в развитии самосознания отмечена тенденция к резонансным способностям. Суть её заключается в том, что если у одного сибса – погодки существуют определенные способности, то они могут возникнуть и у другой погодки из-за мотивирующего влияния сибса. В развитии погодок наблюдается также тенденция к большей активности или саморегуляции. Если один сибс проявляет более высокий уровень

академической успеваемости, и он более активен, то другой сибс имеет широкий объём знаний и проявляет лучшую способность к саморегуляции.

Благодаря дисперсионному анализу выявлено статистически значимое различие между группами погодок, близнецов и разновозрастных детей по отношению к сибсу. Кластерный анализ позволил разделить погодок на две группы: А и В. Причем группа В попала в один кластер с близнецами. У погодок существует высокая вероятность возникновения похожей на близнецов феноменологии в поведении. Выявлены специфические диадные феномены общения у погодок.

"Феномен напряженной близости" проявляется в том, что погодка постоянно переживает по поводу возникающих проблем у сибса, помогает ему, чувствует дискомфорт из-за отсутствия сибса.

Феномен "временного обоюдного заимствования поведения". Он проявляется во взаимной смене отрицательных и положительных поведенческих реакций у обеих погодок, т. е. если один сибс совершает хорошие поступки, другой, наоборот. Через определенное время погодки, наблюдая один за другим, меняют свои поведенческие реакции на противоположные, как будто заимствуют на время поведение сибса.

Результаты исследования мотивации достижения успехов, самооценки в сравнении с оценкой сибсом и уровня притязаний позволили выявить у близнецов скрытую (латентную) форму функционирования самосознания, у разновозрастных детей – открытую форму, а у погодок – сравнительную.

Ключевые слова: самосознание, погодки, родительские позиции, стили воспитания, предрасположенность к ориентации в социальной среде, диадные феномены общения, формы функционирования самосознания.

Antonets M. O. Peculiarities of COYD's self-consciousness formation. -Manuscript.

Thesis to obtain the Scientific Degree of a Candidate of Psychological Sciences (Ph. D. in Psychology) in speciality "19. 00. 07 – Pedagogical and Age Psychology". The National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Kyiv, 2002.

The work contains the research results of the peculiarities of children of one year difference (COYD) self-consciousness formation. Besides COYD twins and children with three years difference (CTYD) take part in the experiment. We propose the research model of COYD self-consciousness. Symmetrical, metacomplimentary, complimentary relations are in the families of COYD, twins and CTYD correspondingly, which are reflected in diad communication of children. They influence the appearance of correlated inclination to orientation in social life in

COYD and opposed inclination in twins and irradiated inclination in CTYD. The tendency to resonance abilities and the tendency to more activity or self-regulation are also noticed in COYD. Analysis of variance let to discover the significant results between these groups. COYD were divided into two groups with help of cluster analysis. The high probability of the appearance phenomena in behaviour is alike in COYD and twins. The specific diad phenomena of communication were discovered in COYD. They are: phenomenon of "strained intimacy" and phenomenon of "temporary mutual adoption of behaviour". The comparative form of self-consciousness function was discover in COYD and the latent form of self-consciousness function was discover in twins and the open form- in CTYD.

Key words: self-consciousness, COYD, parents attitudes, styles of education, inclination to orientation in social life, diad phenomena of communication, forms of function self-consciousness.